

Knut Holtan Sørensen

SAMFUNNSFORSKNING OG POLITIKK

**Om epistemologiske privilegier
og deres omkostninger**

STS-arbeidsnotat 16/92

ISSN 0802-3573-60

arbeidsnotat
working paper

Knut H. Sørensen:

SAMFUNNSFORSKNING OG POLITIKK. OM EPISTEMOLOGISKE PRIVILEGIER OG DERES OMKOSTNINGER¹

I

Tittelen på denne artikkelen kan virke pompøs, distansert og saksmessig - og dermed typisk for en mannlig forsker. Den reiser imidlertid problemer som er viktige for meg og forhåpentligvis også for andre, problemer som er knyttet til forholdet eller mangelen på forhold mellom forskning og politikk. Den stråfiguren som vanligvis punkteres når en drøfter et slikt tema, er det tradisjonelle idealet om den nøytrale, verdifrie vitenskapen. Denne kritikken er imidlertid nokså utterpet, samtidig som alternativene fortsatt er uklare.

Jeg har derfor valgt en annen stråfigur som jeg vil kalle for den vulgære kunnskapssosiologien. Den reduserer kunnskapsproduksjon til å være en ren refleks av det kunnskapsproduserende subjektets samfunnsmessige stilling eller identitet: kjønn, rase, klasse, politisk stillingstaken, kulturelle oppfatninger, osv. Kunnskapsproduksjonen får på denne måten ingen selvstendighet. Den blir en strukturell relasjon der resultatet alltid kan forutsies av en skarpsindig ideologikritiker. Dermed blir også vurderingen av innholdet i kunnskapen mindre vesentlig enn forklaringen på hvordan den blir produsert. Selvsagt har den vulgære kunnskapssosiologien ett viktig poeng: Siden forskning er en sosial handling, er den også sosialt konstruert. Spørsmålet er imidlertid hvordan vi forholder oss til en slik type innsikt.

II

I Steven Spielbergs forsøk på å revitalisere tegnefilm-konseptet til Snurre Sprett & co, "Tiny Toons", er det en episode der professor Elmer Midd ved "Tulliversitetet" foreleser om tegnefilmfigurers evne til å gå i luften. Professor Midd demonstrerer: Han står på kateteret, går tre-fire skritt ut i denne tomme

¹Dette er en bearbeidet versjon av et innlegg som ble holdt på seminaret "Kunnskapsproduksjon: Forskersubjekt, kjønn og språk", på Røros 1-3 september 1992, arrangert av AVHs Senter for kvinneforskning. Jeg har forsøkt å bevare et muntlig preg, men konvensjonene krever sitt.

luften, ser ned og faller ned. Budskapet er: det går utmerket å gå i tom luft, så lenge man ikke ser ned og dermed oppdager hva man holder på med. Det er heller ingen tilfeldighet at Adam og Eva ble utvist av Paradis etter å ha spist et eple fra kunnskapens tre.

I en mer akademisk språkdrakt uttrykker disse metaforene følgende dilemma: Hvordan skal vi hankses med en potensiell bevissthet om at vi som forskere selv opptrer som subjekt eller som dekonstruert objekt i våre tilsiktet objektive forskertekster. Hvordan kan vi bevare en slik bevissthet og samtidig forske?

Det tradisjonelle vitenskapsteoretiske svaret handler om en disiplinering av forskersubjektet til en streng rasjonalitet. Jon Elster beskriver en begrenset rasjonalitet metaforisk ved henvisning til Ulysses-myten.² Denne metaforen uttrykker at forskeren (som Ulysses) må binde seg selv til masten for å unngå å bli ledet i avgrunnen av sirenenes sang, samtidig som han eller hun må ha ørene åpne for å høste erfaring med denne "sangen".

Ulysses-metaforen blir imidlertid anstrengt heroisk og individualiserende, framfor alt fordi problemet med forskerens subjekt blir et disiplinerings- eller herdingsproblem. Kroppen må så å si holdes i sjakk, den må være tilstrekkelig strategisk eller ufølsom slik at den ikke lar seg forføre. Dessuten er "bindingen til masten" for stram og for begrensende som mal for forskning, dels fordi den symboliserer en problematisk avstand til det som skal forskes med/på, dels fordi bildet bygger på et umulig skille mellom observasjon og deltakelse. For øvrig er det neppe noen tilfeldighet at de vitenskapsfilosofiske forskriftene for hvordan forskning bør gjøres, gir begrenset innsikt i hvordan forskning faktisk blir gjort.³

En annen og mer radikal formulering av dilemmaet er som et *refleksivitetsproblem* som i prinsipp melder seg i all samfunnsvitenskap fordi dens utsagn om menneskelig handling og tenkning berører forskeren like mye som noen annen. Problemet har vært stilt skarpest av antropologer, kanskje fordi de i større grad enn andre bruker seg selv og sin kropp som forskningsinstrument. I en litt annen variant finner vi det i den såkalte refleksive vitenskaps-etnografien.⁴ Den er opptatt av å analysere kunnskapsproduksjon innenfor vitenskap og teknologi, ikke som en avdekking av naturlover, men som en sosial aktivitet som konstruerer naturen. Dersom man på vitenskapelig grunnlag

²Jon Elster: *Ulysses and the Sirens. Studies in rationality and irrationality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

³Jfr. eksempelvis K Knorr-Cetina og M Mulkay, red: *Science observed: Perspectives on the Social Study of Science*, London: Sage, 1983.

⁴Se Steve Woolgar, red: *Knowledge and reflexivity. New frontiers in the sociology of knowledge*, London: Sage, 1988.

vil hevde at vitenskap er en sosial konstruksjon, hvordan kan man da unngå å være selvrefererende inkonsistent?

Et hovedproblem for denne radikale refleksivistiske forståelse er hvordan man skal unngå - *i teksten* - å bygge på et skille mellom "objektet" og dets representasjon. Med referanse til etnometodologen Harold Garfinkel hevder Steve Woolgar at det eksisterer et intimt samspill mellom tekst og det som teksten beskriver (dvs. forskningsobjektet).⁵ De er ikke atskilt, men koplet sammen. Teksten må følgelig utformes slik at leseren kan se dette, noe som for eksempel forsøkes gjort ved bruk av såkalt nye litterære former.

Derfor, dersom jeg hadde vært en slik radikal refleksivist, burde jeg på dette punkt i fortellingen ha introdusert en annen stemme som kunne ha bidratt til en konstruktiv dekonstruksjon av den første fortellerstemmen. Den andre stemmen kunne for eksempel spørre om min bruk av ordet 'vi' for noen setninger siden, og peke på at det representerer en retorisk vri for å "innrullere" mine tilhørere inn i min egen tekst, enten de vil eller ikke. Jeg tror imidlertid ikke løsningen ligger her, selv om refleksivitetsproblemet er sentralt og med betydelig metodisk rekkevidde.

III

Jeg vil på dette punkt henge min lille fortelling opp i en større vitenskaps-teoretisk fortelling om forholdet mellom realisme og relativisme, om spørsmålet om hva som blir representert i våre forsker tekster: "virkeligheten" eller noen kulturelle konstruksjoner. Det formelle utgangspunktet for denne typen debatt kalles gjerne for Quine-Duheim tesen. Den sier at teorier alltid er underbestemte av fakta, slik at våre teorivalg alltid er bestemt av tilleggsantakelser. Disse tilleggsantakelsene kan dreie seg om estetikk, fruktbarhet, effektivitet, o.l., forhold som ikke er universelle, men tvert om høyst lokale i tid og rom. Relativistene tolker denne tesen dithen at vitenskapelige teorier alltid er sosiale konstruksjoner. Derfor skal vitenskap forstås som et kulturelt produkt, ikke som et produkt av noen virkelighet. For eksempel ser ikke relativisten naturvitenskapen som en representasjon av naturen. Naturen er tvert om et produkt av naturvitenskapen.

I rendyrket form har debatten mellom relativister og realister en tendens til å utarte fordi begge posisjoner blir umulige. Som menneskelig aktivitet er vitenskapelig arbeid i en grunnleggende forstand sosial, men ... vil du på den annen side benekte at PC-en min vil falle på gulvet, dersom jeg velter den utfor terminalbordet? Diskusjoner av dette slaget er selvsagt meningsløse for en empirisk orientert samfunnsforsker, og norsk samfunnsforskning har med sin

⁵Steve Woolgar: "Reflexivity is the Ethnographer of the Text", i Woolgar, op. cit.

meget pragmatiske orientering forsøkt å skjerme seg mot denne typen debatt. Resultatet har vært en litt forunderlig blanding av realistiske ambisjoner og relativistisk fagforståelse. Man forstår samfunnsforskning som et sosialt produkt, men den frambringer samtidig innsikter som i prinsippet er anvendbare i politisk og byråkratisk handling. Beskrivelser av sosiale problemer er alltid riktige. En indikasjon på dette uforløste problemet i norsk samfunnsforskning er skjebnen til den såkalte positivisme-kritikken som har stått på pensum i 20 år, uten vesentlige konsekvenser for forskningspraksisen.⁶

En pragmatisk vei ut av problemet ligger i en insistering på å anvende en *metodologisk relativisme* der man konsentrerer seg om kunnskap *under utvikling*, med vekt på de kontroverser som da utspiller seg. Det er med andre ord ikke tale om en prinsipiell kritikk av vitenskapens og teknologiens muligheter til korrekte representasjoner, men å fokusere på den virkelig kritiske fasen i vitenskapens og teknologiens utvikling: debatten om et kunnskaps-elements status.⁷ Denne tilnærmingen har fått betydelig utbredelse innenfor mitt felt, *teknologisosiolgien*. Studiet av teknologisk utvikling stiller oss for eksempel overfor problemer av følgende art: Hvorfor er noen påstander eller representasjoner sanne eller effektive, mens andre ikke er det? Hva er forskjellen mellom suksess og fiasko? Tradisjonelt har slike spørsmål blitt besvart på en måte som vi kaller asymmetrisk: Suksess skyldes "riktig" forståelse av fenomenet, fiasko skyldes uheldig påvirkning fra sosiale omstendigheter.

Et problematisk trekk ved asymmetriske forklaringer er at de strengt tatt forutsetter at forskeren har minst dobbelt ekspertise. I tillegg til å være historiker, antropolog eller sosiolog, må han eller hun være ekspert på det forskningsfeltet som studeres. Et slikt krav er selvsagt illusorisk. Det er i dag så godt som umulig å ha legitimitet både som teknologisosilog og, la oss si, som spesialist på karakterisering av optiske fibre eller krystallstrukturen i superledende materialer. Asymmetriske forklaringer er dessuten grunnleggende utilfredsstillende. De forutsetter det som skal forklares ved å ta utgangspunkt i allment aksepterte versjoner av hva som er sann eller effektiv kunnskap.

Metodologisk relativisme innebærer altså at man som samfunnsforsker avstår fra å bruke teknologifaglige argument som forklaring på noe som helst som er omstridt, og som derfor er verdt å studere. Suksess blir ikke et produkt av at noe virket, men av at tilstrekkelig mange trodde at det virket. Det interessante blir dermed argumentasjonsmåter, nettverksstrategier, retoriske virkemidler, osv., dvs. de sosiale elementene i den sammenhengen man studerer. Den suksessrike teknologiske forskeren har ikke vunnet fram fordi han

⁶Jfr. Lars Mjøset: *Kontroverser i norsk sosiologi*, Oslo: Universitetsforlaget, 1991, særlig kap. 10.

⁷Se f. eks. Bruno Latour: *Science in Action*, Milton Keynes: Open University Press, 1987.

eller hun har den beste forståelsen av fenomenet eller har laget den beste konstruksjonen, men fordi han eller hun har fått *overbevist* andre om at det forholder seg slik.

Metodologisk relativisme er et gammelt grep hos antropologer. Når det anvendes på vitenskapelig kunnskapsproduksjon oppstår et spesielt problem: Kan sosiologen privilegere sin egen kunnskap framfor kunnskapen til dem som han eller hun studerer? Eller, spissformulert: Kan man være relativist på andres vegne, og realist på egne vegne?

Det finnes flere svar på dette spørsmålet, og ikke alle vil akseptere at dette er et problem.⁸ Tradisjonell sosiologi lever tilsynelatende uberørt av dette dilemmaet, kanskje fordi det ligger så å si i bunnen av den sosiologiske profesjonen å kunne forskjellsbehandle sosiologer og andre. Andres verdier, meninger og handlinger skal forklares, men ikke den sosiologiske teksten som gjennomfører forklaringsakten. En annen formulering av den samme kritikken finnes hos Pierre Bourdieu i hans studier av (franske) intellektuelle. Bourdieus intellektuelle (med Sartre som idealtipe) må engasjere sin spesielle kompetanse og den autoritet han eller hun har erobret innenfor det intellektuelle feltet i politisk handling som gjennomføres utenfor. Samtidig gjør han eller hun krav på å tilhøre en autonom verden, uavhengig av religiøse, politiske og økonomiske makter. Forskningens samfunnsmessige betydning blir dermed et politisk-moralsk spørsmål om den intellektuelles rolle i samfunnet og - hos Bourdieu - om mangelen på vilje til å underkaste seg selv den samme analyse som man underkaster andre.⁹ Heller ikke den norske kvinneforskningen går fri for en slik kritikk. Den selv-analyserende, for ikke å si selvkritiske, tradisjonen står svakt.

Delvis skyldes denne mangelen på interesse for egen rolle og funksjon en tenkemåte som først ble utviklet systematisk innenfor post-marxismen, nemlig ideen om at noen (de undertrykte) kan gis en kunnskapsteoretisk privilegering. Den som har formulert dette klarest, er trolig Karl Mannheim gjennom skillet mellom ideologisk og utopisk kunnskap, mellom "falsk bevissthet" produsert av tilhørighet borgerskapet og "korrekt innsikt" frambrakt av arbeiderklassen og dens organiske intellektuelle.¹⁰

Den nord-amerikanske feministen og filosofen Sandra Harding har utviklet en feministisk versjon av Mannheim gjennom den såkalte standpunkt-

⁸Jfr. Andrew Pickering, red: *Science as practice and culture*, Chicago: Chicago University Press, 1992.

⁹P Bourdieu: "Det universellas skrå: de intellektuelles roll i den moderna världen", i *Texter om de intellektuella*, (red. D Broady), Stockholm: Symposion, 1992; jfr. også P Bourdieu: *Homo Academicus*, Stanford, CA: Stanford University press, 1988.

¹⁰Karl Mannheim: *Ideology and Utopia. An introduction to the sociology of knowledge*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1936.

teorien som privilegerer kvinners kunnskapsproduksjon.¹¹ Det er en viss logikk i Mannheims og Hardings argumentasjon om at undertrykkelse vil skape en særegen kunnskapsinteresse og et "blikk" som er annerledes enn for de privilegerte. Det empiriske belegget for standpunkt-teorien er imidlertid i beste fall uklart. Blant annet er verken Mannheim eller Harding særlig opptatt av den sterke *felles* sekundærsosialisering som alle akademikere gjennomgår i utdanning og yrke.¹² Siden jeg er mann med mellomlagsbakgrunn løser selvfølgelig ikke standpunkt-teoriene mine subjekt-objekt problemer. Jeg tror imidlertid heller ikke at de løser andres. Det er ikke så enkelt å unnsnippe refleksivitetsproblemet. Hvor kan vi så vende oss?

IV

La meg først introdusere en liten selvbiografisk parantes. Høsten 1971 begynte jeg å studere teknisk fysikk ved NTH for å lære matematisk modellbygging. I løpet av studietiden utviklet jeg et forhold til politikk som knyttet sterke bånd mellom radikal politikk og radikal samfunnsvitenskapelig og humanistisk forskning. Etter en viss overveielse forlot jeg ideen om å bli modellbygger, og vendte meg mer direkte mot samfunnsvitenskapen. Det var lettere å kombinere samfunnsforskning enn fysikk, matematikk eller statistikk med å lese de bøkene jeg hadde lyst til å lese. Jeg avsluttet NTH-studiet med å skrive om kjønnsforskjeller i arbeidsmiljøet på en elektroteknisk bedrift, en tekst fri for formel.

Dette innebar at jeg ble en deltaker i det vi med et litteraturteoretisk begrep kunne kalle norsk sosiologisk "tragedieprosjekt":¹³ å studere svakstilte grupper i samfunnet for å identifisere problemer som velferdsstaten burde gripe inn overfor, eventuelt for å skape vilje til å kjempe for endring i de samme gruppene. Min del av denne verdenen ble sykehus og sykehjem som jeg forsket på og med i sju år. Da startet jeg det prosjektet som jeg nå er inne i: studiet av den teknologiske dimensjonen i samfunnet. Også det startet som et tragedieprosjekt: Jeg skulle finne fram til hvordan teknologisk forskning bidro til å

¹¹Sandra Harding: *The Science Question in Feminism*, Ithaca: Cornell University Press, 1986.

¹²Knut H. Sørensen: "Towards a feminized technology?", *Social Studies of Science*, 22 (1), 5-31, 1992.

¹³Med inspirasjon fra Hayden Whytes historieteoretiske analyser kan vi dele skrivemåtene inn i fire genrer: den episke, den tragiske, den satiriske og den komiske. Å karakterisere norsk sosiologisk tekster som tragiske, er ingen kritikk av dem, utelukkende en litteraturteoretisk konstatering. Det tragiske har i stor grad ligget i en påvisning av et gap mellom idealer og realiteter, mellom lover, målsettinger og intensjoner på den ene siden og praksis på den andre. Påvisningen av slike gap har hatt stor betydning for norsk samfunnsdebatt.

frambringe industriell teknologi som opprettholdt herredømmeforholdene i arbeidslivet. Dette kunne kanskje bidra til utvikling av motstrategier.

Å studere teknologisk forskning og ingeniører representerer i det minste formelt sett et brudd med vekten på studiet av svake grupper. Jeg kan vanskelig se at det skulle være noe poeng i å "gi stemme til" teknologene, for de er mer enn taleføre nok fra før. Snarere tvert om framsto det som en oppgave å dekonstruere teknologene, å underminere deres sterke posisjon i samfunnet. Å ha teknologer som forskningsobjekt reiser slett ikke de samme problemene som lavtlønte, enslige forsørgere. At teknologer objektgjøres kan heller betraktes som et politisk framskritt, ihvertfall innen visse grenser.

Refleksivitetsspørsmålet i forhold til denne delen av forskningsarbeidet mitt kunne ha handlet om det faktum at jeg som sivilingeniør studerer sivilingeniører. For meg har imidlertid det framstått som mindre interessant, trolig fordi jeg aldri har opplevd min sivilingeniør-identitet som sterk. Refleksivitetsproblemene har for meg en annen rot som handler om legitimitet og forskningsetikk. Ideen om å drive med samfunnsforskning som et slags politisk prosjekt reiser i tillegg viktige spørsmål som er knyttet til fenomen som kunnskapsoverføring og forholdet mellom kunnskap og handling.

V

Hva vil det si å drive forskning som politisk prosjekt? Dette er et viktig, men vanskelig og ubehagelig spørsmål. Ubehaget, for å ta det først, ligger for meg i problemene som oppstår ved overhodet å bruke denne typen formulering. Den historiske etableringen av moderne vitenskap har framfor alt handlet om å skaffe det vitenskapelige arbeidet et autonomt rom, en selvstendighet fra stat og kirke, fra religion, politikk og ideologier. Den implisitte troverdighet som vitenskapelig arbeid har i dag, er et produkt av denne autonomien. Vitenskapelige utsagn kan vise seg å være feilaktige, men de representerer i det minste et produkt av en institusjon med vurderingsnormer og kontrollinstitusjoner som antas å være strenge og med relativt stor uavhengighet. Det å presentere egen forskning som politisk oppleves kanskje derfor ubehagelig i den forstand at det reduserer forskningens troverdighet utenfor den gruppen som deler det politiske synet som hevdes å ligge til grunn.

Å sprengte seg gjennom dette ubehaget ved så å si å bekjenne forskningsarbeidets politiske tilknytning, har vært en vanlig måte å håndtere dette refleksivitetsproblemet på. Forskere som har identifisert seg med sosiale bevegelser, har ofte gjort det på denne måten. Deres (vår) forskning skal leses som bidrag til arbeiderbevegelsen, kvinnebevegelsen, miljøbevegelsen eller kriminalreformbevegelsen. Dermed løses tilsynelatende også den forsknings-etiske utfordringen. Man gir seg ikke ut for å være noe annet enn det man er.

Ordet tilsynelatende er skutt inn her for å markere min skepsis til om dette er riktig. Den politiske bekjennelsen som refleksivitetsstrategi reiser nemlig flere grunnleggende problemer. For det første er den politiske bekjennelsen ikke bare en kritisk innrømmelse til kritiske lesere. Den er også et retorisk grep for å øke troverdigheten til eget forskningsarbeid i den gruppen man identifiserer seg med. Det skjulte budskapet er noe i denne retningen: "Se, jeg er enige med dere. Derfor er min forskning bedre for dere enn forskningen til dem som mener noe annet." På denne måten løses ikke refleksivitetsproblemet. Det blir heller større.

Det andre hovedproblemet dreier seg om hva det vil si at forskning kan være politisk. Vanskene med å besvare spørsmålet allment kan demonstreres med teknologiske eksempler. Å snakke om sosialistiske broer, borgerlige datamaskiner eller liberale oppvaskmaskiner virker i første omgang komisk og reiser i neste omgang et vanskelig spørsmål om hva slags kriterier man har for å differensiere for eksempel mellom sosialistiske og liberale oppvaskmaskiner. Handler det om størrelsen, om fargen, om forbruket av strøm, vann og vaskemiddel, om designet, om sikkerheten, eller hva? De naturvitere og teknologer som vil se sin forskning i en politisk kontekst, tenker ikke på denne måten. De er ikke særlig opptatt av hvordan ting gjøres, men av hvilke effekter det kan få. For en politisk engasjert teknolog kan det være en viktig motivasjon at forskningsresultater kan brukes i tilknytning til et politisk prosjekt, men forskningsarbeidet i seg selv skal ideelt sett ikke kunne stemples som politisk.

Dette synspunktet er også problematisk, men det får ligge. Poenget mitt er kontrasten til humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning der vi har hatt et mye mindre problematiserende forhold til å klassifisere tekster i politiske termer. Dette skyldes selvsagt at humaniora og samfunnsvitenskap i sine analyser kommuniserer med eksplisitte politiske diskurser, for eksempel med politiske ideologier enten de nå er konservative, liberale eller radikale. En annen viktig årsak er den relativt utbredte aksepten av den vulgære kunnskaps-sosiologiens grunnsyn om (for) enkle sammenhenger mellom liv og lære.

De fleste av dem (oss) som har forsøkt å definere sitt forskningsarbeid i politiske termer, har møtt problemet med "virkeligheten" som "ikke stemmer". På tross av politiske intensjoner om å demonstrere sånn eller slik, viser det seg at forskningsarbeidet tross alt har en slags egenvilje. Det kan ikke brukes til hva som helst. De fleste har også møtt frustrasjoner over at ens egne forskningsresultater ikke blir brukt, selv om vi selv mener at det vi har gjort er meget relevant og nyttig for en sosial bevegelse som vi sympatiserer med.

Etter min oppfatning bør vi i stedet oppfatte forholdet mellom forskning og politikk som et særtilfelle av det mer generelle problemet om forskningens nytteverdi. Et prinsipielt viktig poeng her er det skillet vi kan observere mellom vitenskapelige diskurser og diskurser i berørte praksisfelt, selv om det med forskerens øyne er klare berøringspunkter mellom diskursene. På det teknolo-

giske området, som i motsetning til de humanistiske og samfunnsvitenskapelige er grundig studert, vet vi at det bare er unntaksvis at vi kan følge grunnleggende forskningsarbeid direkte ut i nye produkter eller produksjonsprosesser. Praktisk nyskappingsarbeid bruker forskning som en av flere kunnskapsressurser, og det er praksisfeltet som bestemmer i hvilken grad og på hvilken måte forskningsresultater skal anvendes.

Denne mangelen på samsvar skyldes ikke at forskningen er irrelevant og uten kontakt med praksisfeltet. Årsaken ligger trolig i den spesialiserte og oppdelte måten som vi produserer forskning på, og den måten hvorpå vi gjennom teoretiske forståelser genererer nye typer av forskningsoppgaver. Slike særtrekk ved de vitenskapelige diskursene er knyttet til deres epistemologisk sett privilegerte posisjon som "sannhetsproduserende". Enten vi nå er opptatt av kvinnefrigjøring, miljøspørsmål eller industriell fornyelse, så er det en omkostning ved dette privilegiet som vi ikke kommer utenom: den store faren for ikke å komme i inngrep med det praktisk-politiske feltet som vi identifiserer oss med.

Konklusjonen er ikke at vi må gi opp politiske prosjekter i tilknytning til forskning, men at vi bør redefinere hva disse prosjektene kan innebære. Denne redefineringen bør i første rekke handle om at vi bør oppheve alle forestillinger om enkle likhetstrekk og sammenhenger mellom forskning og politikk. Vi kan ikke a priori forutsi hvilken politikk som kommer ut av hvilket forskningsarbeid, og vi kan heller ikke forutsi hvilket forskningsarbeid som vil vise seg nyttig for ulike politiske formål. Vi kan ikke som forskere gi oss selv det privilegium å kunne kombinere forskning og politikk på en friksjonsfri måte. Dette betyr ikke at forskning kan vurderes politisk, like lite som at politikk ikke kan vurderes forskningsmessig. I bunn og grunn handler det om at politisk stillingtaken er *utilstrekkelig* som løsning på det refleksive problemet om forholdet mellom forskersubjekt og forskningsprodukt.

VI

Det refleksive problemet kan selvsagt presenteres på flere andre måter. Dermed kan vi også se andre løsninger på det. En fransk vitenskaps- og teknologisosiolog, Bruno Latour, har i en kritisk artikkel om betydningen av refleksivitet i vitenskaps- og teknologisosiologien forsøkt å redefinere hva som skal menes med dette begrepet. For dette formålet introduserer han et skille mellom såkalt *meta-refleksivitet* og *infra-refleksivitet*. Meta-refleksivitet definerer han på denne polemiske måten:

"Meta-refleksivitet er basert på den ide at den mest skadelige effekten en tekst kan ha, er å bli naivt akseptert av sine lesere som om den på en eller annen måte relaterer til en referent der

ute. Refleksivitet antas å motvirke denne effekten ved å gjøre teksten uegnet for normalt konsum (noe som ofte betyr uleselig). Man tar det for gitt at lesere er naive troende, at det finnes noe som heter normalt konsum, at folk lett tror det de leser, og endelig, at å tro alltid er å knytte en fortelling til en referent 'der ute'".¹⁴

Latours foretrukne alternativ er følgelig det han kaller for infra-refleksivitet. Polemisk formulert er hovedpoenget at forskeren i stedet for å skrive om å skrive, rett og slett skal konsentrere seg om skrive. Metarefleksivitet virker mot sin hensikt fordi den gjør tekstene mindre interessante, mindre rike og mindre troverdige. Infra-refleksivitet bevarer den nødvendige refleksjon omkring tekstprodusentens rolle, men uten at dette skal komplisere teksten.

Det tilhørende "forklaringspolitiske manifestet" har derfor som utgangspunkt at problemet for en tekst ikke er at den blir trodd for mye på, men at den blir mistrodd. På denne bakgrunn gir Latour følgende anvisninger på hvordan man bør skrive:

- a. *Deflater metodologien, kutt ut alle metodiske forbehold.* Argumentet her er at metodologi ikke bringer teksten nærmere til den fjerne settingen som det skrives om. Det er dessuten kjedelig.
- b. *Erstatt metodologi med stil.* Metodologiske advarsler eller forbehold kan signaliseres gjennom stilen eller stilskift i teksten. Man bør bruke alle tilgjengelige litterære virkemidler som kan gjøre en beretning livlig, interessant og rik på antydninger og nye innsikter.
- c. *Skriv ikke-vitenskapelige tekster.* Alle tekster forsøker å løse problemet om hvordan de kan handle om elementer som befinner seg et annet sted enn teksten. Vi skriver våre faglige tekster om forhold som ligger til dels langt borte fra såvel skrivested som lested. Dette er et av de geniale trekkene ved en tekst, nemlig at vi ved å lese den kan handle i forhold til noe som er fraværende. Det fraværende representeres i teksten, og denne representasjonen er manipulerbar, men samtidig også sårbar. Det er hele tiden nødvendig å vise sammenhengen mellom det representerte (som er fraværende) og representasjonen. Latours hevder så at forholdet mellom det som representeres og representasjonen bør gjøres eksplisitt i teksten, at den bør bevege seg kontinuerlig mellom å handle om de som vet og det som vites. Til det trenger man et mye større repertoar av litterære virkemidler enn de som normalt står til disposisjon.
- d. *Skriv om det som vites, ikke om de som vet.* Det er som nevnt viktig å bevege seg mellom å handle om de som vet og det som vites, men tekstens hovedfokus skal være på det som vites. Teksten skal handle om noe, ikke primært om vilkårene for hvordan den blir laget.

¹⁴Bruno Latour: "The politics of explanation: an alternative", i Woolgar, red, op. cit.

-
- e. *Kryssbestøvning isteden for meta-språk, lær av de som en studerer.* For Latour er ikke målet med teksten å forklare i et årsak-virkning perspektiv. Teksten skal beskrive hvordan aktører forholder seg til hverandre og hvordan de stadig redefinerer sin egen og andres størrelse og betydning gjennom å blande stadig mer detaljerte del-beskrivelser med et helhetsbilde. Dermed oppløses det tradisjonelle skillet mellom makro og mikro, mellom struktur og handling, og en trenger heller ikke noe meta-språk for å stille opp forklaringer. De som vi studerer, har allerede sin egen sosiologi som vi skal lære.
- f. *Hybridisering i stedet for disiplingrenser.* Teksten skal ikke skape en ny disiplin, den skal krysse mellom disipliner.

VII

Refleksivitetsproblemet kan betraktes som et monster som må holdes i sjakk, eller som en fristelse som vi må disiplineres i forhold til. Det kan også presenteres som en utfordring til måten vi skriver på. Da kan det være en utfordring til å skrive på måter som gir leseren bedre anledning til å følge det refleksive problemet slik det utfolder seg i teksten (Woolgar). Det kan imidlertid også være en oppmuntring til å skrive slik at leseren kan se det refleksive problemet dersom han eller hun vil, men samtidig slik at leseren kan la være (Latour).

De fleste av oss har ikke noe gjennomreflektert forhold til måten vi skriver på. Vi lærer oss etter hvert noen skrivestrategier som fungerer mer eller mindre godt. Skrivning blir rutine. Norsk forskerutdanning er trolig gjennomgående svak på dette feltet. Skrivning blir lært som en blanding av en nasjonal språklig estetikk ("godt språk"), fagspesifikk stil ("klar framstilling") og idiosynkratisk uttrykksmåte ("originalitet"). En lærer lite om fordelene med "godt språk", "klar framstilling" og "originalitet", eller om hva som gjør at noen skrivemåter virker overbevisende og andre ikke.

Mer refleksjon omkring skrivemåte og bruk av retoriske virkemidler i forskertekstene våre vil sannsynligvis føre til bedre forskning av flere grunner. For det første vil det kunne føre til tekster som kommuniserer mer effektivt med sine lesere og av den grunn vurderes som "bedre", "sannere" eller mer "interessante". For det andre vil det bidra til at vi må tenke grundigere gjennom hvor vi selv er og hvor leserne er i forskningsarbeidet og i teksten. Dette kan i sin tur føre til at vi kan videreutvikle det som for de fleste av oss er vårt viktigste forskningsinstrument, nemlig kroppen. Den som bare disiplinere seg mot "fristelser", unnlater å videreutvikle kroppens sensitivitet for nyanser i de påvirkninger den møter i sitt forskningsarbeid, gjennom observasjon, samtale, lesning, deltakelse - eller statistiske beregninger for den saks skyld. For det tredje vil mer refleksjon omkring teksten også reise spørsmål av typen: Hva

gjør en tekst "vitenskapelig"? Hva gjør en tekst "politisk"? Hva gjør en tekst "praktisk anvendelig"?

VIII

Kan samfunnsforskning være politisk? Kan samfunnsforskning være objektiv? Dette er problemer som har preget samfunnsvitenskapene i hele den moderne epoken. Jeg vil hevde at slike spørsmål også er en integrert del av samfunnsforskningen, rett og slett fordi denne forskningen har et symbiotisk forhold til den moderne stat og dens ambisjoner om å skape og opprettholde en sosial orden. I en generell forstand er det moderne samfunnet et politisk prosjekt, med samfunnsforskning som politisk virkemiddel.

Samfunnsforskning er imidlertid noe mer enn det. Samfunnsvitenskapene er også bærere av vitenskapelige ambisjoner om "sanne" beskrivelser, om bidrag til utvikling av kulturell identitet og refleksjon, og om utvikling av strategier for sosial forandring i liten såvel som i stor skala.

Spørsmålet om samfunnsforskningen kan være politisk er likevel et vanskelig spørsmål for samfunnsforskere. Det skyldes en uklarhet i hva det vil si å være politisk. For mange har det vært viktig å argumentere for en verdinøytralitet, for at det vitenskapelige arbeidet skal være preget av et skille mellom sak (vitenskap) og vurdering (politikk). For andre har det vært like viktig å argumentere for at dette skillet er umulig, slik at forskningens verdigrunnlag bør gjøres eksplisitt.

Mitt poeng, som jeg har forsøkt å utvikle i denne artikkelen, er at denne måten å stille problemet på er ufruktbar. Riktignok er skillet mellom sak og vurdering umulig, men det betyr ikke at forskningens verdigrunnlag er lett synlig. Vi kan ikke gjøre enkle slutninger fra den enkelte forskers verdier til den politiske betydningen av hans eller hennes forskning. Dersom vi i teksten "bekjenner" vårt verdigrunnlag, gir det ingen garanti for at denne teksten gjenspeiler dette verdigrunnlaget. For den politisk engasjerte samfunnsforskeren er dette en meget ubehagelig erkjennelse: Forskning er et usikkert politisk prosjekt, og slik må det være. Det ekstreme og parodiske eksemplet på hvordan politikk og samfunnsforskning ikke går opp i en enkel formel, er samfunnsforskningen i de tidligere såkalte sosialistiske landene i Øst- og Sentral-Europa. I beste fall var det ingen sammenheng mellom den marxist-leninistiske bekjennelsen i innledningskapitlene og den påfølgende konkrete analysen, i verste fall kom det ingen konkret analyse.

For meg er det derfor nødvendig med et *forsiktig skille* mellom rollene som politisk intellektuell og som samfunnsforsker, selv om samme person kan utøve begge roller. Jeg tror dette er nødvendig både av hensyn til politikken og til samfunnsforskningen. I utgangspunktet har samfunnsforskning visse

epistemologiske og praktiske privilegier. Disse privilegiene innebærer en mulighet til å ha som yrke å studere (deler av) samfunnet og en rett til anvendelsen av en implisitt vitenskapelig autoritet til å beskrive disse avgrensede aspektene. Til gjengjeld må beskrivelsene følge visse regler av formell metodologisk karakter som blant annet sikrer et formelt evalueringsgrunnlag for andre forskere. Forskningsprosessen er på denne måten like viktig som resultatet.

Omkostningene ved dette ligger dels i en metodologisk disiplinering, dels i et krav om vitenskapelig relevans og kvalitet som ikke uten videre stemmer overens med tilsvarende krav om relevans og kvalitet i politiske debatter. Den politiske intellektuelle er opptatt av å utvikle (parti)politiske strategier og av politisk kamp gjennom debatt. Forskning vil ofte være en viktig ressurs, men forskningen anvendes ved å kombineres, fortolkes og sammenstilles på måter som ofte er annerledes enn de som forskeren(e) har benyttet. Målet med denne forskningsanvendelsen er politisk instrumentelt. Resultatet er langt viktigere enn prosessen som frambringer det politiske instrumentet.

Samfunnsforskningens epistemologiske privilegier gjør det ikke umulig å frambringe tekster med direkte politisk betydning, men de gjør det vanskelig. Politikk-problemet må derfor, slik jeg ser det, håndteres på linje med andre refleksivitetsproblemer: det må gjennomtenkes og gjennomskrives, men ikke nødvendigvis fintygges i teksten. Leseren kan lese.